
Aydın Olmak, Özgür Olmak, Nesnelliği Yakalamak

Niyazi Öktem^o

Ayдын olmak Aydınlanma Çağının ruhunu yakalayabilmektir. Erasmus'la Grotius'le, Descartes, Spinoza ve Leibnitz'le gelen Akıl Çağı, İngiltere'de XVII. yüzyılda John Locke'la; XVIII. yüzyılda Fransa'da Voltaire, Diderot, Rousseau; Almanya'da Kant ve diğerleriyle Aydınlanma Çağına dönüşürken aklın egemenliğini getirmekteydi.

Doğanın, toplumun ve siyasal yapının belirlemeleri karşısında bireyin "su üstüne çıkışının", "yazgısını" kavrama sürecine girişinin başlangıcıydı Aydınlanma. Orta Çağ'da, dinsel ve politik otorite bireyin akıl ve ruhunu hapsetmişti. Bireyin doğayı öğrenmeye çalışması, kurallarını bulgulama girişimi, kendi inisiyatifiyle karar verebilmesi olanaksızdı. Magister dixit... Senyör ne derse, ruhban ne söylerse doğru olan oydu. Buyruğa uymak gerekirdi, buyruk hakikatti. Bilim ve felsefede Aristo'nun büyük üstatlığının kabullenilmesi yönetim anlayışına de yansıtılmıştı

Dünya sabitti, güneş onun etrafında dönmekteydi. Kâinatın merkezi dünyaydı; Tanrı, oğlunu dünyaya göndermişti. Başka kanıt aranmamalıydı. Kilise böyle buyuruyordu.

Keza, Tanrı dünyayı kimlerin yöneteceğini de belirtmişti. O'nun seçtiği kişiler ve hanedanlar dışında kalan sıradan insanlar mı yönetecekti devleti? Hakimiyet Allah'ındır. Allah'ın seçtiği insanlar İslam aleminin başına geçmelidir. "Seçilenler Peygamberin ve hatta Allah'ın halifesidir" demişti Cebriye filozofları.

---

^oProf. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Öğretim üyesi.

Bossuet de farklı mı düşünmüştü? Benzer şeyler söylemişti. O düşünceden yol alan XIV. Louis “Devlet benim” derken, hukuk da benim, hakikat de benim, gücümü Tanrı’dan alıyorum. Siz kim oluyorsunuz? tarzında bir yaklaşımı ortaya koymaktaydı.

Bireyle ilgili tüm kararları başkası vermekte iken; doğruyu, hakikati yönetenler belirlerken, özgürlükten söz etmek kuşkusuz olanaksızdır. Objektivite de söz konusu değildir. Doğru olanın yapısını bir irade tayin etmekteydi. Oysa hakikatin nesnelliği, kendiselliği, iradeler dışı oluşumu söz konusudur. Güneşinin konumunu Kilise iradesi açıklarken, nesnel doğrulardan nasıl söz edilebilirsin ki? Bilginin nesnesinin mahiyet ve yapısını hiçe sayarak, bilgi budur demek nesnellik olabilir mi? Antik Yunan, katalipsis kavramını getirmişti. Stoacılar göre, bilginin öznesi olan ‘ben’, bilginin nesnesiyle örtüştüğü, ‘tetâbuk’ ettiği taktirde aslına uygun bilgiye varılır, hakikate ulaşılır, nesnellik sağlanır. Hakikati bulan, ahlaka da ulaşır.

Maddi ve manevi boyutu senyörler ve üst düzeydeki ruhban düzenliyordu. Ahlak ve din onların, bilim onlardaydı. Tüm hakikat onların tekelindeydi.

Hakikati tayin edici güçlü irade karşısında, başka bir hakikatin olabileceğini söyleme cesaretini, birey kelle pahasına nasıl gösterebilirsin ki?

Aydınlanma bu tekeli kırdı. Herkes hakikate ulaşabilirdi. Yeter ki araştırırsın öğrensin. Maddi hakikati bilim aydınlatmaktaydı. Manevi hakikate ulaşma yolu bireyin vicdanıydı. Kant, kuramsal aklın kategorileriyle doğanın tanındığını, uygulamalı aklın kesin buyruklarıyla ahlaka ulaşmanın olanaklılığını ortaya koyuyordu. Bir de estetik akıl var ki, salt güzellik, salt iyi ve Tanrı oradaydı.

Descartes önyargılardan arındırmak, ambargoları kaldırmak için akli bir elma küfesine benzetip, çürük elmaları atarak yola devam edilmesini öneriyordu. Beynimizdeki irdelenmemiş, olduğu gibi kabullenilmiş bilgi ve veriler çürük elmalardan başka şeyler değildi.

Çürük elmaları ayıklayan, böylelikle doğayı, evreni, toplumu kavrayan, anlayan birey kendini de tanıyarak bilinçlenecek ve özgürleşecekti. Aziz Yohanna, “Akıl sizi özgürleştirecek” demişti, Yeni Ahit düzenlemesinde. Marx da “doğanın ve toplumun kurallarını akılla tanıyan, öğrenen insan onlar üzerinde egemenlik kurarak, evrenin efendisi olacaktır” görüşünü ortaya atacaktı.

Bırakın insanı, kendi eylem ve çalışmalarıyla efendiliğini bizzat o yaratsın. Bireysel edimlerle, ortak esenliğe ulaşsın. Toplumsal belirlemelere dayalı ‘çürük elmaları’, birlikte yok edelim.

Aydınlanma işte budur. Evrensel belirlenim içerisinde, insanların hep birlikte, kendi akıl ve iradesiyle hakikatin maddi ve manevi boyutunu arama serüveni...

Her bireyin yolu ve yöntemi farklı olabilir. Kimindeki veriler göreceli olarak yeterlidir, kimindeki eksik. Kimi çürük elmaları bağnazca saklamaktadır, kimi belli oranda atabilmiştir. Kimi için içerisine maddeyi fazla sokmuştur, kimi manayı. Bizdeki onda yok, bizden değildir diye onu karalamayalım. Mevlana gibi, “kim olursan ol gel” diyebilelim.

Aydınlanma çağının büyük düşünürü Voltaire, düşüncelerinden hoşlanmadığı, hatta tutumunu, tavrını tehlikeli bulduğu kişilerin, bu görüşlerini savunabilmeleri için sonuna kadar mücadelede edebileceğini belirtmişti.

Aydın olabilmenin ölçütü Voltaire’ den, Mevlana’ dan geçer.

Aydınlanma çağının ruhunu özellikle Voltaire yansıtır.

Batı’da Aydınlanma, XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sancılarla geldi. XIX. yüzyılın ulus-devlet kurma çabaları, “ötekini”, ister istemez düşman gördü. XX. yüzyılın ideolojik kampaşmaları, emperyalizm Dünya Savaşlarını doğurarak düşmanlıkları körükledi. Kendi ideolojisini salt hakikat olarak gören, liderlerin karizmalarına boyun eğen okumuş-yazmış kesim Aydınlanma ruhuna giremedi, aydın olamadı, ruhları tutsak kaldı. Magister dix it (Üstat böyle demişti. Yöneten böyle buyurdu; o doğruyu, hakikati söyler) anlayışı onlar açısından geçerliliğini sürdürdü. Aydınlığın ışığını tadan istisnalar, aydınlar ise bu dönemde dışlandı, horlandı, yok edildi.

XXI. yüzyıl artık Aydınlanmanın, aydının ve özgürlüğün yüzyılı olmalıdır. Batının aydını bunun çabasını vermektedir. Onların politikacıları da sanki akıllanmış gibi. Kopenhag kriterleri, farklı düşünce, davranış, eylem ve tutumlara saygı, haklar mücadelesinde yer alma somut bir siyasal aydınlanma sürecini gösteriyor.

Ama ne yazık ki bizde durum çok farklı. Nerede Voltaire gibi, öteki için mücadeleye giren aydın, olumsuz gördüğü fikirlerin savunusunu yapabilmesi için diğerine destek verebilme yürekliliği? Tam tersine, diğerini jurnallemek, hainliğini ilan etmek, ihbarda bulunmak ve hatta ölüm fermanını yazmak, “askeri ,silahı göreve davet etmek”.

Zaman zaman diyalog çalışmalarına rastlıyoruz. Kùltürler arası, dinler arası, aydınlar arası diyalog çalışmalarına tanık oluyoruz. Birbirine zıt fikir ve inançlı insanlar biraraya gelebiliyor, ortak çalışmalar yapabiliyorlar. Ama diğerleri hemen onları karalıyor, düşman ilan ediyor. Diyalogcular ya rejim düşmanıdır, ya zındıktır, ya ihanet içindedirler, ya da satılmış ajanlardır. İçlerinde böyleleri de olabilir. Ama Aydınlanma ve aydın olmanın vazgeçilmez koşulu her düşünceye saygı duymaktır. Yeter ki o düşünce hazır, yakın ve doğrudan tehlike oluşturmasın. Batı aydınınının ve Batı hukuk düzeninin tehlike ve suç olarak tanımladığı ölçüt bundan ibarettir.

Herkes için geçerlidir hazır, yakın ve doğrudan tehlike ölçütü. Ama bizim sözde aydınımız, sadece kendi ideolojisi için yargıçların böyle bir yaklaşımı

uygulamasını ister. Kendisi proletarya diktatörlüğünü savunacaktır, Mao'yu, Stalin'i methedecektir ama diğeri asr-ı saadeti benimsediğinde onun hapse girmesini, susturulmasını isteyecektir. "Her eve lazımdır özgürlük". Batı'nın aydını bu bilinçtedir. Bizimki çifte standartçıdır. Demokrasinin üzerine şallar örtülürken, kendilerinin ve aydınların çektiği çileleri unuttular anlaşılır.

Bizde, kendini aydın olarak tanımlayanların çoğu gerçek Aydınlanmanın farkında değildir. Belki çıkarı, ideolojisi öyle gerektiriyor. O zaman kendini özgürlükçü ve demokrat olarak adlandırmasını. Ne olduğunun farına varsın ve yürekli bir biçimde faşistliğini, komünistliğini, teokratik, otoriter ve totaliter düzenden yana olduğunu itiraf etsin. "Bu ülke Aydınlanmayı yaşamadı" yargıları onlardan uzak olsun, çünkü bizzat kendileri bir türlü aydınlanamadı, Voltaire'i tanımadı, Mevlana'nın ruhunu kavrayamadı.

Veya buyursunlar, desinler "bizde Aydınlanma olmadı, halk cahil, otoriter bir yönetim gerek bize". Demokrasiden dem vurmasınlar. Tutarlı olsunlar. Bir zamanlar demokrasi havarisi kesildiklerini unuttular. Önemli değil. Bundan böyle tutarlı bir yol izlesinler. Silinir belleklerden, ırkçı milliyetçilere faşist demiş olmaları. Şimdi zaten onlarla "Kızılelma koalisyonu" kuruyorlar.

Milliyetçiler aslında, yıllardan beri son derecede tutarlı bir çizgi izlemektedirler. Demokrasiyi pek umursamadılar, irrasyonel söylencelere, mitoslara sarıldılar, her zaman, doğrudan veya dolaylı asker müdahalesinden yana oldular, ifade özgürlüğü umurlarında değildi. Aydınlanma, bilimsel veriler, felsefî değerler onları pek ilgilendirmiyordu. Kutsal devlet ve şef otoritesi anlayışının cazibesi içinde başbuğlarına biat ediyorlardı. Aydınlanma, "bireyin su üstüne çıkışı" hak getire. Anlamaları bile olanaksızdı. Özde belki bugün de böyleler. Ama diğerlerine nazaran gelişme kaydettiler. Dünya konjonktürünü görebilen, Aydınlanmanın ne olduğunu anlamaya çalışan yeni lider onlara iti-dal önermekte. Aydınlanmayı, felsefeyi, düşünceyi yakalayanları da özgürlükçü alana geçtiler, okudular, Batı düşüncesini tanıdılar, kamptan ayrıldılar, aydın oldular.

Oysa eski demokratlar bozkurtlaştılar. Eskiden "gardırop Atatürkçüsü" diye suçladıkları kişilerin çizgisine düştüler. Kılık kıyafetle uğraşmak onların ana hedefi oldu. Sokaktaki öğretmenın başörtüsünün, gençlere kötü örnek olabileceği varsayımıyla onu okulundan uzaklaştırdılar. Mini etekli, dekolte, hafif meşrep bir tavırla sokakta yürüyen öğretmen genç kızlara kötü örnek olabilir diye yasaklama gündeme gelebilir mi? Böyle bir düşüncenin ortaya konması, Türkiye'de askeri darbelere gerekçe hazırlarlar. Demokratik hukuk devletlerinde potansiyel tehlike söz konusu olamaz. Eski demokratlar pek ala bunu bilmektedirler. Ama demokrasi artık onların umurunda değil. Onlar artık aydın falan değil.

Eskiden bozkurtlarla İslamcılar Türk-İslam sentezinde birleşmekteydiler. Bu tür sentezcilere göre uygarlık ve kültür Türkün ve Müslümanın tekelin-

deydi. Batı gâvurdu, barbarı. Bozkurtlar hâlâ bu görüşlerini sürdürüyor, Mao'cu solcularla aynı platformda yer alıyorlar ve Kemalist oluyorlar. Değişime giremeyen, çağa ayak uyduramayan İslamcılar da onları dışardan destekliyor. Bir de Atatürk'ü benimseyebilseler koalisyona onlar da dahil olurlar. Tüm bu insanlar için bilim, hakikat, doğruyu bulma önem taşıyor. Taraf olma psikozu onları nesnellikten uzaklaştırıyor, aydın olma sorumluluğu unutuluyor ve ahlaken yozlaşma başlıyor. Aydınlığı, bilimi yakalayanın hakikate olan sadakatının getirdiği ahlaksal sorumluluğun farkına varılamıyor.

İslamcının sorumluluğunda Allah'ın sıfatları ana ölçütlerdir. Hakikat, O'nun sıfatların başında gelir. Evrensel hakikati aramayan, taraf olma psikozuna takılıp kalan Müslüman da aydın olamaz. Aydın olamamadan öte, Allah'ın hakikat 'sifatına' ihaneti, acaba onu din dışına çıkarır mı?

Türkiye'de aydın olduğunu iddia edenler neden sorunlu acaba?

Her şeyden önce, yüzyılların kalıntısı savaşçı ruh belimizi büküyor. Yüzyıllardan bu yana süre gelen savaşçı ulus olgusu, böyle bir gerçeği erdem sayma, nesnelliği ortadan kaldırıyor. Ya benden yanasın ya da değil. Benim yanımda değilsen yanılıyorsun, yanılığın içindesin. Benim yakaladığım hakikate(!) ihanet ediyorsun. O halde düşmanımsın. Yok edilmelisin. Savaşçı ruh Magister dix it'e bağlı doğruları kabullenir, Şef otoritesi salt hakikati ifade eder. Toplumsal dayanışma da şef otoritesinin yarattığı ortam, değerler ve doğrular manzumesi içinde kendince sağlam temellere oturur ve tartışılmaz. O görüşte olmayanlar toplumdan dışlanır. İdeolojik yapı aydın istemez, çünkü aydın karşı görüşü savunabilir. Aydın olmanın gereklerinden biri de eleştirel bakıştır. Aydın çoğu kez muhalefettedir. Mevcut sosyal, siyasal, ideolojik yapıyı eleştirir. Savaşçı toplum geleneği bu tür insan istemez. Haklı olan, doğruyu söyleyen tek otorite, silah gücüyle egemenliğini sürdüren şeften başkası değildir. Şef ve onun silahlı gücü karşısında herkes siner. Çağımızın toplumlarında tek bir şefin yerini askerî güç ve onun dayandığı ideoloji almaktadır. Böyle bir cismani otorite karşısında, insanlar sinip resmî ideolojinin, bilinçli veya bilinçsiz destekçisi hâline gelirler. Bilinçli olanları çıkar peşindedirler. Bilinçsizleri, sürü psikozu içinde "çürük elmaları" atamayanlardır. "Gelen ağam, giden paşama", "bana dokunmayan yılan bin yaşasın" kitle psikolojisi, eleştiri ve özeleştiri ruhunu ortadan kaldırır. O tür bir kitle psikolojisi "çürük elmaların" olabileceğini düşünemediğinden eleştiri ruhunu kavrayamaz. Eleştiri yapanları yadırgar, onları hain ilan eder.

Türkiye ortamında resmî ideolojinin dışında olanlar ya Marksisttir, ya İslamcı, ya da bölücü. Bunların hepsi haindir, düşüncelerini ifade edemezler. Bunlara karşı askerî müdahaleler yapılmalıdır. Demokrasi bilincinden uzak insanların bu tür görüşleri, bir bakarsınız bizdeki okumuş-yazmış kesimden destek görür. "Demokrasi, özgürlük bizim için lükstür, bol gelen bir elbisedir"

fetvaları verilir. Toplumun Atatürk, İslam dini gibi değerleri kendi görüş ve çıkarlarına alet edilir. Karşı görüşte olanları yok etmek için Atatürk'ten özdeyişler söylenir. Karşı görüş yandaşları da hadislerle, ayetlerle, dinin tutucu yorumlarıyla onları karalar. Askerî müdahaleler körüklenir ve sonunda olan olur. Müdahale gelir, yandaşları sevinir, diğerleri bastırılır. Ve arada kalan sıradan vatandaş, potansiyel aydın siner. “Neme lazım” der. Nesnellik, doğrular yok olup gider. Kitle, kendini diskolarla, televolelerle, tüketim toplumu ruhuyla avutur. Hazzın getirdiği mutlulukla “özgürlük de neymiş, bize istikrar lazım” der. Aydınlar küçümsenir, gerçekçi olmadıkları söylenir. “Biz Türkiye’de yaşıyoruz, burası Avrupa değil” teraneleri güçlenir.

Şoven, militer yaklaşımların doruğa çıktığı böyle dönemler sona erse de izlerinin silinmesi bir hayli güçtür. Aydın geçinenler, o atmosferin devamını isterler. Militer ortamın yarattığı kurumları sürdürme psikozuna girerler. Bireylerin özgür seçimlerine, bireyliklerini ve inançlarını ortaya koyuş biçimine müdahale ederler. İfade özgürlüğüne yasaklar getirirler. Bunu yaparken, diğerlerinin iyiliği, onların özgürlüğü için böyle davrandıklarını söylerler. Oysa, başkalarının benimle ilgili özgürlük düzenlemesini benimsemem özgürlük değildir. Kendimin bilerek, isteyerek, hiçbir baskıya maruz kalmaksızın yaptığım seçimlerim ifadesidir özgürlük. Baskıyla sindirmeyin, özgür seçimlerimi baskı altında tutmayın. İrademin özgür olmadığını iddia etmeniz, beni aşağılamamız aydın tavrı değildir.

Savaşçı ruhun sürdürülmesi, militarist bakış yanında mesleki deformasyon da, ülkemizdeki aydın sorunsalının ikinci ayağıdır. Türkiye’de herkes her şeyi bilir. Felsefe, sosyoloji, tarih, psikoloji okumamış, sadece teknik alanla tahsili sınırlı kalmış mühendisimiz, doktorumuz, pozitivist hukukçumuz ve kolluk güçlerimizin insanları, tüm toplumsal sorunların kendileri tarafından çok daha iyi çözüme kavuşacağını zannederler. Doğa bilimlerindeki yöntemlerin sosyal yapı üzerinde uygulanmasıyla ekonomik, siyasal, toplumsal sorunlara ne tür yaklaşım getirebilirsiniz ki? Fizik, kimya, biyoloji bilmeden teknik sorunların çözülememesi gibi; sosyoloji, tarih, felsefe, psikoloji, kitle psikolojisi bilmeden de toplumsal sorunları çöremezsiniz, analizler, sentezler yapamazsınız. Yaklaşımınız aydın tavrı değildir. Yukarıda belirttik, aydın insan bilimin verilerinden hareket eder. Bilim sadece doğa bilimi değildir. Sosyal bilimler de vardır. Benim tıpla ilgili bir çözüm önermem aydın tavrı olamaz, kompleksimi, cehaletimi ortaya koyarım sadece. Sizin de, doğa bilimlerinin somutluğunun getirdiği pozitiviteye bağlı toplumsal analizler yapmanız, çözümler üretmeniz bilim dışı bir yaklaşım olup, aydın olma ruh ve bilincinden uzaklaşma anlamına gelir.

“Siz siviller beceremiyorsunuz, bırakınız biz yapalım”; “sosyal yapı tıpkı atomlar, moleküller gibidir, bireyler atomlardan ibarettir, kurumlar sosyal

yapının elleri ve kollarıdır, sosyal yapı fizikî bir organizmadır” türünden yaklaşımlar meslekî deformasyondur. Kendi mesleklerinin, eğitimlerinin getirdiği yöntem ve önyargılarla topluma bakmak aydın tavrı değildir.

Veya pozitivist hukukçunun dediği gibi “hukuk buyruktur, yasaklar getirsin, emredersin, baskı düzenini kurarsın” anlayışı çözüm üretmez. Pozitivist hukukçu, hukuk teknisyenidir, mesleki deformasyon içinde pozitif hukuk normlarının uygulamasını bilir sadece. O yöntemi toplumsal analizlere getirirse aydın sıfatını kullanmamalıdır. Aydın olabilmesi için felsefeyle, sosyolojinin verileriyle, tarihle ve sosyal psikolojinin bakışıyla hukuk, kamusal düzen ve siyaset kavramlarını ve olgularını ele almalıdır.

Özetle aydın olabilmek için bilimin verilerine itibar etmek gerekir. Bilimde sadece doğa bilimleri değil bir de sosyal bilimler mevcuttur. İnsana yönelik sosyal bilimlerin mahiyetinde pozitivitinin yanında manevi öğelere de yer vardır. Yaşamda ve insanda sadece rasyonalite değil irrasyonel yapılar da gündemdedir. İnsan ve toplumu bilimsel olarak tüm boyutlarıyla kavrayarak, anlayarak bilimsellik çizgisine ulaşılabilir. Max Weber’in ortaya koyduğu anlayış sosyolojisi, kitleyi incelerken on anlama sürecine girilmesini vurgulamaktadır. Toplum bilimlerinde bilimsellik sadece pozitivitinin getirdiği verilerle yetinmemek, anlamaya yönelmek demektir. Doğayı ve toplumu öğrenen, anlayan ve değerlendirebilen insan bilimsellik içindedir ve sadece ona aydın denilebilir.

Bilimsellik aydınlanmayı ve ardından da özgür, demokrat, diğerine saygılı ve hoşgörülü olmayı getirir. “Hayatta en hakiki mürşit ilim” ise maddî ve manevî, insanı anlama boyutuyla bilimselliği özümseyelim ve “ırşat olalım”. Ona saygı gösterelim, tepeden inme, jakoben yöntemlerle bizim doğrularımızı ona empoze etmeyelim.